

Рец на кн.: *Rimša E. Pieczęci miast Wielkiego Księstwa Litewskiego. – Warszawa, 2007. 1281 с. (Версія литовською мовою): Lietuvos didžiosios kunigaikštystės miestų omtspaudai. – Vilnius, 1999**.

Дослідження у ділянці спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, а зокрема сфрагістики, і надалі є у центрі уваги європейських істориків-джерелознавців. Доказом цьому є фундаментальна (за обсягом, змістом, методологічною основою) праця литовського історика Едмундаса Римші „Печатки міст Великого князівства Литовського”, видана варшавським видавництвом DIG, яке спеціалізується на академічній історичній літературі, в тому числі в галузі допоміжних історичних дисциплін.

Власне, книга являє собою *sui generis exegi monumentum* автора. Про це пише Е. Римша у передмові монографії, зазначаючи, що праця є підсумком його 30-річних сфрагістичних студій. А важливість її у науковому світі засвідчує факт презентації перекладу книги польською мовою в посольстві Литви у Варшаві у травні 2008 р.

Робота Е. Римші поділяється на дві основні частини. Перша з них є теоретичною й являє собою загальну історію європейської сфрагістики. Автор використав усі відомі роботи польських, німецьких, французьких, італійських, чеських, українських, російських фахівців з печаткознавства та створив добрий нарис історії печатки як юридичного атрибуту і невід’ємного елементу правничої культури середньовічної Європи. А саме – історик детально розглянув юридичні аспекти функціонування печаткових толок (матеріал, форма та складові їх частини, написи та знаки, способи їх виготовлення, майстри, ціни матриць, успадкування, знищення, виготовлення та їхнє зберігання), відтисків (матеріал відбитку та його колір, форми та розміри, зображення, написи та легенди, дати на печатках). Варто зазначити, що Е. Римша осібно виділяє високий рівень робіт відомого українського сфрагіста 1920-х рр. Костя Антиповича (1899–1935?), знавця київських печаток та сучасного історика Віталія Гавриленка, автора бібліографії української сфрагістики та монографії на тему історіографії української сфрагістики.

Інша частина книги являє собою розширений каталог печаток міст, які входили до складу Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ). На загал автор опрацював 429 печаток 127 міст.

У вступі книги Е. Римша представив критерії добору матеріалу. Отже, предмет уваги дослідника склали печатки тих міст, які отримали магдебурське право, а відтак і право на міський герб та печатку, саме за часів входження до ВКЛ. Окрім скрупульозного, гідного опису печаток (зображень, легенд, форм, розмірів, матеріалів відтисків), автор подає загальну історію міст, доповнену чорно-білими фото та ілюстраціями сфрагісів (досить часто прорисів).

---

* Польська версія монографії значно доповнена.

У фокус уваги Е. Римші крім печаток міст нинішньої Польщі, Литви, Білорусі потрапили сфрагіси таких українських міст як Київ, Олика, Стародуб, Торчин, Володимир-Волинський, Житомир, Кременець (у каталозі автор зазначив, що місту належить найдавніший з усіх вивчених печаток сажовий відтиск 1785 р., у той час, як переважна більшість міських канцелярій у кінці XVIII ст. використовувала втиснені у папір, або т. зв. сухі, воцок та сургуч), Дубно, Ковель, Старокостянтинів, Луцьк, а також українських міст, які знаходяться поза сучасними кордонами Української держави (Перемишль – поль. Przemyśl, Володава – поль. Włodawa). Під міською печаткою, що помітно із добору матеріалу, автор розуміє сфрагіси магістратів міст, рад, лавничі, війтівські.

Найбільш широко (якщо брати український матеріал) автор проаналізував сфрагістику м. Києва. Дослідник подає 9 нині відомих печаток міста від 1499 до 1700 рр. Дискутуючи заочно із К. Антиповичем щодо появи печатки ради міста у 30-х та 40-х рр. XVII ст., Е. Римша наголошує: введення у обіг цих сфрагісів було наслідком не лише зростання польських впливів у Києві, але й високим рівнем організації самоврядування, що призвело до поділу функцій та обов'язків у міській канцелярії. І хоча нині немає інформації про використання на той час у Києві одночасно двох міських печаток, Е. Римша вважає таку ситуацію (наявність т. зв. великої та малої печатки міста) досить вірогідною. Назагал статтю К. Антиповича¹ Е. Римша вважає *найважливішим каталогом міських печаток Києва*. Вчений підтверджує позицію сучасних українських геральдистів – до 1630 р. на печатках м. Києва відтворювались лук і дві стріли, і лише після 1630 р. – куша². Автор спростовує припущення сучасного українського сфрагіста В. Гавриленка про наявність матриці печатки Києва у музеї старожитностей в Вільнюсі, яку український історик висловив у своїй монографії у 1977 р.

Описуючи дві виявлені печатки м. Дубно, Е. Римша піддає сумніву гіпотезу сучасного українського дослідника А. Пожарського, згідно з якою печатка із роком “1640” вказує на час виготовлення толоки міста Дубно. Вивчивши сам відтиск, Е. Римша вважає, що матриця зроблена у стилі пізнього бароко та рококо, тобто у XVIII ст. Автор подає також досі невідомі три екземпляри печатки м. Кременець за 1649–1775 рр. і 1777 р. та печатку війта м. Луцьк Ф. Маліцького за 1578 р. При розгляді конкретних питань, пов'язаних зі складовими печаток (легенди, кустодії), автор зупиняється на *sigillum*'ах Митрополита Київського та всієї Русі Сильвестра (1557 р.), острозького та луцького єпископа Кирила Терлецького (1585 р.). Цікаво, що у полі цих печаток карбовано роки не арабськими цифрами (як традиційно зустрічаємо на сфрагісах), а кириличними літерами. Е. Римша підкреслює, що *це є без сумніву витвором культури православної церкви*. Автор, вивчаючи сфрагістичні написи, наголошує, що кирилиця на печатках міст ВКЛ не була чимось застиглим. На неї мали вплив руська та латинська епіграфіка, локальні писемні традиції, які склалися внаслідок взаємовпливів кількох мов та абеток.

Е. Римша слушно акцентує увагу на проблемі відсутності наукових досліджень із вивчення епіграфіки руських (за автором можна зрозуміти: українських, білоруських, російських) печаткових легенд.

Аналізуючи кустодії (лат. *custodia* – у даному випадку матеріал, що оберігає печатковий відтиск від ушкоджень; часто паперові кустодії були невід’ємним декоративним атрибутом печаток) як витвір мистецтва, автор наводить як взірць довершеної мистецької роботи паперову кустодію печатки Війська Запорозького від 1750 р.: з вирізаним двоголовим орлом, хоругвами та озброєнням.

Е. Римша детально досліджує поняття “печатка” у різних європейських традиціях, матеріал, з якого виготовлялися печаткові відтиски (віск, сургуч, тісто, сажа, туш, фарба, папір), зупиняється на особах майстрів, авторів печаток, проблемі підробок та кари за такі дії.

Дослідник графічно репрезентує 19 найпоширеніших форм печаток Старого світу³. Оговорюючи їх розміри, автор притримується думки, яка устійнилась від XIII ст.: розмір печаток вказує на авторитет та місце власника у соціальній ієрархії.

Е. Римша ретельно вивчив також різні типи сфрагісів середньовічних міст і розрізняє такі печатки: *sigillum burgensium*, *sigillum civium*, *sigillum civitatis*, *sigillum oppidi*, *sigillum oppidanorum*.

Вчений обговорює і питання методологічного характеру, зокрема форми публікації каталогу печаток. Посилаючись на європейський досвід, історик наголошує на відсутності усталеної методики археографічного опрацювання сфрагістичних пам’яток. За дороговказ він взяв монографію польського історика проф. С.К. Кучинського на тему печаток мазовецьких князів⁴.

Автор застосував статистичні методи (наприклад, таблиці) до аналізу технічних характеристик печаток від XIV до XIX ст.

Довершує роботу географічний та іменний покажчики, список скорочень, бібліографія предмету дослідження, яка має наступні рубрики: 1) опубліковані акти, хроніки, інші нарративні джерела, каталоги та архівні інвентарі; 2) сфрагістика, геральдика, нумізматики, генеалогія та інша література; 3) загально історичні праці та дослідження з історії міст.

Щодо зауважень, то очевидно не варто було обмежуватися печатками лише тих міст, які отримали магдебурзьке право саме за часів входження до ВКЛ, оскільки таким чином поза увагою вченого залишилися сфрагістичні сюжети українських Наддніпрянини та Східного Поділля, історична доля яких тісно пов’язана з ВКЛ. Аналізуючи матеріал до виготовлення сфрагістичних відтисків (віск, сургуч, сажа, фарба, тісто, папір), автор не зупиняється на причинах, які приводили до його зміни протягом століть. Дослідник використав при написанні монографії польські, литовські, білоруські, російські архіви. Однак роботу б збагатили використання матеріалів і з українських архівів, про що Е. Римша і згадує. Завершуючи короткий огляд книги, треба зазначити, що це є перша спроба аналізу міських печаток значного географічно-історичного простору, який охоплював територію сучасної Литви, Білорусі, України та Польщі протягом XVI–XVIII ст.

¹ Антипович К. Київська міська печатка // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. – К., 1927. – Т. 1. – С. 825–835.

² Гречило А., Савчук Ю., Сварник І. Герби міст України (XIV – I пол. XX ст.). – К., 2001. – С. 175.

³ Поп. з : Bresslau H. Handbuch der urkundenlehre für Deutschland und Italien. – Berlin, 1958. – Band 2. – P. 569–570, де автор теж вирізняє 19 різновидів форм печаток.

⁴ Kuczyński S.K. Pieczęcie książąt Mazowieckich. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1978.